

Aleksander Kan

Lenin, Branting och Höglund

Vad visste man inom svensk arbetarvänster om bolsjevikerna före Lenins sista Stockholmbesök?

Före kriget 1914 var Sverige och Tsarryssland inte bara nära grannar. Kommunikationerna var helt fria, viseringsplikten sänkades (till augusti 1917), ömsidiga förbindelser på flera plan stärktes från år till år. I bägge länderna, närmare bestämt i huvudstäderna, fanns kolonier av det andra landets invånare: den äldre svenska och finlandssvenska kolonin i St Petersburg, den helt nya ryskjudiska i Stockholm. Det bildade skiktet i Ryssland beundrade Sverige och såg där nästan inga brister och fel, medan däremot i Sverige en inrotad russofobi dominerade, medvetet underblåst av högern. På vänsterkanten lärde man sig dock att skilja mellan tsarismen, reaktionens, polisvåldets, pogromernas Ryssland och revolutionens Ryssland. Under förkrigstiden vann den ryska skönlitteraturen sitt inträde i Sverige, Tolstoj, Gorkij, Krapotkin åtnjöt stor popularitet. Den svenska vänstern, i detta fall även den borgerliga, hatade alltjämt tsarismen, men trodde inte på den ryska faran, på en rysk strävan mot isfria norska hamnar bakom Sveriges rygg. Långt före 1917, till och med före 1900 började först svenska liberaler och senare också svenska socialdemokrater hjälpa tsarens polska, ryska, finska fiender, ”nihilister”, populisterna och småningom också de ryska socialdemokraterna. Den första socialdemokratiska hjälpkommittén kom till under den första revolutionen 1905–1906, då både SAP och ungsocialisterna hjälpte till att bland annat i hemlighet genomföra den fjärde ryska socialdemokratiska partikongressen i själva Stockholm. Det var inte sista gången ryssarna vädjade om det svenska broderpartiets och Hjalmar Brantings stöd, trots dennes allt tydligare revisionism, det vill säga högervidning inom den internationella arbetarrörelsen. Svenskarna, till att börja med ungsocialisten Hinke Bergegren, inte bara kände och hjälpte ryssarna, man fick så småningom ryska vänner. Före världskriget skilde man i SAP dock knappast (utom möjligen Branting) mellan bolsjevikerna och mensjevikerna och gjorde man detta, då sympatiserade man hellre, liksom Rosa Luxemburg, med de mera ”europiska” mensjevikerna.¹

Världskriget påskyndade avgränsningen mellan en höger och en vänster inom SAP och gjorde den svenska partioppositionen mera mottaglig för bolsjevikernas

ALEKSANDER KAN

och vänstermensjevikernas oförsonliga inställning till kriget och krigspatriotismen. Man hörde till samma internationalistiska läger inom arbetarrörelsen och man insåg detta snabbt. Går man igenom *Stormklockans* sidor före Zimmerwald, det vill säga före internationalisternas första större möte (i Schweiz september 1915) sedan krigets början, upptäcker man redan år 1914 uppsatser av utländska vänsterskribenter: holländarna Gorter och Pannekoek, norrmannen Olaussen. De häktade Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg blev *Stormklockans* hjältar, dock uppskattade man även de ryska bolsjevikiska parlamentarikerna, när dessa drabbades av häktning och deportation till Sibirien. Höglund deltog redan före Zimmerwald, i april 1915, i ungdomsinternationalens schweiziska möte mot kriget. Samma månad varnade han riksdagen för folkmassornas direkta aktion till följd av ”den bottenlösa likgiltighet varmed de nu härskande klasserna betraktar nöden på djupet”.² Redan före Zimmerwald förutsåg *Stormklockan* en proletär revolution i krigets spår, förutspådde ”blodiga revolutioner och hårdnackade strider mellan arbete och kapital ... på kontinent” (Hannes Sköld, 23.1. se också 13.3.1915). ”Militarismen måste dö för att folket skall kunna leva” (10 april 1915). Man kallade till en ny – tredje – International, man drömde om ”klasskampens framstormande revolutionsarmé” (Höglund 3.7.1915), hoppades på socialdemokratiens ”radikala och revolutionära pånyttfödelse,” stigande ”ur detta världskrig” (Ström 21.8.1915).

Under krigets första veckor strömmade flera tusen ryska flyktingar från Centraleuropa hem över Skandinavien. En del stannade kvar i Sverige, vilket 1916 innehade, främst i huvudstaden, cirka 12 tusen ryska och finska undersåtar /efter T.Hammar, *Sverige åt svenskarna*, Stockholm 1964,s.403/. Det var just ryska kejsarrikets socialdemokrater, ofta efteråt beryktade, vilka i första hand hade fått hjälp hos sina svenska partivänner, deras hälsningar och tacksägelser visade sig i *Socialdemokratens* spalter redan i september 1914. Deras syn på kriget och arbetarrörelsens uppgifter framställdes i Brantings organ av ryssarna själva. Höglund skriver redan den 10de september 1914 till Nerman om ”förbipasserande ryska vänner” med nyheter från Tyskland.³ Kriget förde således den svenska och den ryska partivänstern närmare varandra inte bara politiskt, men också rent fysiskt, geografiskt. Från början av kriget installerades mensjevikernas officiella företrädare i Stockholm Jurij Larin (Michail Lurie). Visst kom tyska partivänner före i *Socialdemokraten*, men dessa fick mera ris än ros av redaktionen, medan den ryska vänstern – mensjeviker, socialistrevolutionärer, till och med anarkister (Krapotkin) – fick ett vänligt mottagande. Redan i september kom den kända och beundrade Madame Kollontaj till Stockholm: hennes skiftande bostäder blev till vänsterns debattklubbar. Själve Branting översatte hennes häftiga anförande vid minnesfesten efter Jean Jaurès /*Socialdemokraten* 23 sept.1914/.

Efter att ha ordnat sina förhållanden i Schweiz insåg Lenin snabbt Stockholms fördelar framför t.ex. Köpenhamn vad gäller förbindelserna med hemlandet. Efter

Zimmerwaldmötet funderade han på att flytta till Stockholm (i september 1915). Det praktiska arbetet i Skandinavien uppdrogs åt Sjlapnikov (då Belenin), som kom till Stockholm i oktober 1914. Dock kunde han ingenting uträtta utan hjälp av svenska meningsfränder. Dessa ställde gärna upp, man hjälpte ryssarna med postadresser, lagerhållning av litteratur, bostadsförmedling, mindre pennninglån, hos polisen och till och med vid inskrivningen till det Kungliga biblioteket. Häri stämmer Sjlapnikovs och Kilboms tryckta minnen överens. Ryssen lovprisar sina svenska kamrater Ström och Höglund (vid tiden för minnenas tryckning redan utanför Komintern!), Hannes Sköld och Kilbom, transportarbetarnas fackliga ledare Ch.Lindley och inte minst "opportunisten" Hjalmar Branting för ett verkningfullt stöd.⁴ Ström kunde således omöjligt ljuga inför svensk publik på tjugotalet, när han skrev i sin samtidsroman: "Ryssarna och stormfågeln (beteckning lånad från Maxim Gorkij – A.K.) blev goda vänner. De senare voro ivrigt behjälpliga vid tryckningen och utsmugglingen av de upproriska ryska skrifterna".⁵ De unga och livsglada "stormfågeln" kände sig uppenbarligen närmare samboparet vänstermensjeviken Kollontaj och bolsjeviken Sjlapnikov än välmående handikappade Lurie, som sagt mensjevikernas företrädare i Stockholm, och hans vackra maka Elena. Så tidigt som vid SAP's kongress i november 1914 stödde Höglund Sjlapnikovs anförande, medan Branting stödde Larin.⁶ Efter Kollontajs omdebatterade utvisning ur Sverige i november fortsatte partisekreteraren Ström sin brevväxling med henne och Sjlapnikov i Köpenhamn, sedan i Kristiania. Svenskarna lärde sig det konspirativa arbetets regler, reste till Finland och Ryssland med den "ryska posten" (dessa ord blev titeln på författaren Hans Björkegrens spännande och arkivaliskt välgrundade, dock ej felfria reportagebok om de ryska revolutionärerna i Norden⁷). Sommaren 1915, efter den norska partikongressen i Trondheim, återuppstod ett direkt samarbete mellan å ena sidan Kollontaj (som politiskt allt mer närmade sig Lenin), och å andra sidan de norska och svenska ungdomsförbundarna. Man förberedde tillsammans skandinavernas (Höglunds och Nermans) linje i Zimmerwald.⁸ Under den schweiziska konferensen stödde dessa som bekant Lenin och Radek och ingick i den leninska "ätan".

Med en stor nypa salt skall man ta de svenska kommunistiska författarnas (Sven Linderot och PO Zennström) senare förnekande av detta samarbete, påståenden om bolsjeviker som "okända och oförstådda" av den svenska vänstern.⁹ I augusti 1915 kom nya bolsjeviker till Stockholm – Bucharin och samboparet Pjatakov-Bosch (av Lenin kallade för "japaner"). Nästan genast trycktes Bucharins första artikel i *Stormklockan*. Efter "förbrödringen" i Zimmerwald i september hördes bolsjevikernas röst i *Stormklockan* oftare än förr, framför allt Bucharins.¹⁰ Även de svenska skribenterna, både vänstersocialdemokratiska och ungsocialistiska, förespråkade som sagt gärna, fastän i allmänna drag, en proletär revolution. *Stormklockan* informerade sina läsare om Zimmerwaldmötet, tryckte dess manifest och refererade vänstergruppens projekt, understött – detta doldes inte – av

ALEKSANDER KAN

skandinaverna. ”Kampen för freden måste tillika bli en revolutionär kamp mot kapitalismen” (Höglund 2 okt., 20 nov.1915). Ännu längre gick den andra nordiska zimmerwaldisten diktaren Ture Nerman: man måste förbereda sig för den kommande sociala revolutionen. Skandinaver må bli trumpetfanfaren ”till det stora nya världskriget, vindfläkten som väcker den stora befriande stormen över jorden!” (23 okt.). I december 1915 tryckte *Stormklockan* Bucharins förklaring av den bolsjevikiska ”tesen om nederlaget”, det vill säga om den egna regeringens störtande; veckotidningens julnummer tog med de utpräglade revolutionära artiklarna av svensken Bengt Bengtsson (gift med en ryska och själv ryskspråkig) och norrmannen Eug.Olaussen, den norska *Klassekampens* redaktör. Vid den tiden stod Olaussen idépolitiskt Lenin närmast i Norden (de möttes i Kienthal våren 1916). Olaussen förnekade helt i Lenins anda i sin stora uppsats svenska ”ungdemokraters” älsklingsidé – möjligheten att genomföra avrustning under kapitalismen.

Samarbetet fortsatte under 1916, särskilt efter den praktiske Sjalpnikovs återkomst från en farlig illegal vistelse i Ryssland.¹¹ Bolsjevikerna var utländska gäster vid den omtalade arbetarfredskongressen i Stockholm 18–19 mars 1916 – den direkta massaktionen mot krig med påföljande s.k. förräderiprocess och fängelse-domar för Höglund med två kamrater. I samband med processen häktades också Bucharin och i maj 1916 utvisades i all stillhet fem ryska socialdemokrater (dock ej mensjeviken Larin) ur Sverige.

Under polisförhören och domstolsförhandlingarna förnekade eller förteg Höglund och hans kamrater ryssarnas deltagande i fredskongressens förberedelse och i övriga *svenska* partiärenden, man tog uttryckligen avstånd från det revolutionära våldet.¹² Ströms *Rebellerna* berättar om upprepade politiska debatter med ryssarna. Dock i sina memoarer var de gamla ”stormfågarna” tämligen förtegnade och kom ihåg nästan bara ryssarnas samarbete i *Politiken* och *Stormklockan*. Emellertid vittnar Kollontajs korrespondens, minnen och bevarade dagböcker om ett intensivt tankeutbyte med något yngre nordbor. Vad gäller Bucharin, redogjorde han senare, under den s.k. partirensningen 1933 i Moskva, inte bara för sina ryska partiuppdrag i Sverige, brevförmedlingen, utsändandet av människor, utgivarverksamhet: ”Jag började att arbeta i den svenska vänsterguppen. Arbetade också i Ungdomsförbundet, vilket kristalliserades efteråt till Sveriges kommunistiska parti /.../ Jag samarbetade i vänsterpressen och försörjde yttersta vänsterns organ *Stormklockan* med mina artiklar som trycktes ofta. Sedan deltog jag i Zimmerwaldvänsterns organisering och informerade vårt particenter. Då Sverige förväntades ta ställning på den tyska sidan, *kom vi* (kursiv. av AK) fram till tanken om en öppen kamp däremot. Vi beslöt att sammankalla en antikrigskongress. Jag blev häktad” osv”.¹³ Låt vara att Bucharin överdrev sina förtjänster och lidanden (han fantiserade om flera månaders straffarbete i Sverige!), dock samarbetet och solidariteten är uppenbara. Relationerna förblev så täta, att svenskarna t.ex. deltog i

rannsakingen om förskingringen i den ryska partiorganisationen i Stockholm (gemensamt för bolsjeviker och mensjeviker). Senare förenade man sig för att gemensamt fördöma den danska vänsterjournalisten Alfred Kruse för hans (i själva verket oskyldiga, dock för bolsjevikerna skadliga) samarbete med de påstådda tyska agenterna Kesküla och Parvus (i själva verket var de inte några av tyskarna betalade agenter). Efter påtryckning från ryssarna avstod *Stormklockan* från att vidare använda Kruse.¹⁴

Den senaste svenska forskningen – Werner Schmidt 1996 och hans recensent Lars Björlin¹⁵ – framhäver med full rätt den principiella skillnaden mellan den konsekventa antimilitaristen, avväpningsfanatikern Höglund och inbördeskrigets förespråkare Lenin. Skillnaden var ingen hemlighet för någon part. Dock, i dagens kamp räknade man varandra som meningsfränder: Lenin lovprisade inom kort den svenska fredskongressen och jämställde den häktade Höglund med den häktade Karl Liebknecht. Tar man *Stormklockan* på allvar, då måste man inse, att idémässiga och strategiska beröringspunkter mellan den svenska partioppositionen och bolsjevikerna verkligen fanns och att de blev allt talrikare. Från att tjäna (under 1915) som postlåda eller postbud för olika ryska opinioner, för både bolsjeviker och mensjeviker (huvusakligen Ju.Larin), förmedlade *Stormklockan* under 1916 framför allt de förras åsikter. ”Att våra sympatier, både politiskt och personligt, var på bolsjevikernas sida /.../ var /.../ ett faktum”, minns Kilbom långt efter sin brytning med Komintern.¹⁶

Låt oss snabbt gå igenom både Höglunds *Stormklockan* och vänsteroppositionens mera hovsamma nya dagstidning, *Politiken*, startad i april 1916 och redigerad av den andra zimmerwaldaren Nerman. I sina intryck från den första Zimmerwaldkonferensen räknade han sig och Höglund explicit till vänsterflygeln (*Stormklockan* 15.1.1916). I samma nummer citerade Höglund i sin artikel *Nationernas självbestämmanderätt* Lenins och Zinowjews ”ytterst intressanta broschyr” *Socialismen och kriget* (vilken redan var översatt av Kruse, den ovan nämnde danske vänstersocialisten, och utgiven på norska). Därmed presenterades alltså Lenin för de svenska arbetarna av Nerman och Höglund i början av 1916. En vecka senare trycktes på ledarplats Bucharins artikel om krigets socialekonomiska följder för proletariatet (22.1). Den 24 januari solidariserade sig Höglund under riksdagsdebatten med de utländska broderpartierna – krigets aktiva motståndare, bland annat med ryssarna. I hans anförande under fredskongressen den 18 mars kom det ryska partiet på första plats i uppräknningen av meningsfränder. I februari trycktes Hannes Skölds broschyr *Den tredje Internationalen* av Frams förlag. Även denne mensjeviksympatisör förklarade den gamla Internationalen för bankrutt! Samtidigt utlades och försvarades bolsjevikernas inställning – ”att förvandla stormaktskriget till ett europeiskt inbördeskrig” (*Burgkrieg* - Liebknechts tyska uttryck) av pseudonymen LF – antagligen Alfred Kruse, en stackars hängiven beundrare av Bucharin och Pjatakov (*Stormklockan* 5.2). Tre veckor senare förtydli-

ALEKSANDER KAN

gade Bucharin skillnaden mellan imperialisternas ”krigssocialism” (ransonering, arbetsplikten od.) och den verkliga socialismen (26 febr., uppsatsens andra del trycktes under pseudonymen *Civis* efter författarens utvisning till Norge). Besläktade idéer utvecklades av HF Spak den 6 och 11 mars i artikeln *Statskapitalismen eller klasskamp*. Den 11 mars avslöjade LF – alltså Kruse – den socialpatriotiska lögnen om fäderneslandets försvar (*Den västeuropeiska demokratin avslöjad?*).

Efter den nämnda arbetarfredskongressen redigerades *Stormklockan* av Kilbom som, enligt vad han senare påstod, försökte hålla tidningen ”öppen för såväl mensjeviker som bolsjeviker”.¹⁷ Detta stämmer: i takt med att mensjeviker i Ryssland radikaliserades och trakasserades av tsarmyndigheterna, presenterades dessa både i *Stormklockan* och i *Politiken*. Deras insändare är lätta att skilja från bolsjevikerens genom pläderingen för en enhetlig zimmerwaldrörelse.¹⁸ *Politiken* stödde vidare gärna exilmensjevikerens presskampanj mot de ryska flyktingarnas mobilisering i England, vilken förbereddes under hot av utvisning till Ryssland.¹⁹

Dock visar bägge vänstertidningarnas innehåll alltjämt övervikt för bolsjeviker. Deras bidrag – Radeks artikelföljd i fem nummer av *Politiken* 30 maj – 29 juni, Bucharins internationella krönikor och efter hans avresa till USA Pjatakovs, bägge under pseudonym, i *Stormklockan* hösten 1916, Zinovjeps bidrag i *Politiken* 6 och 14 okt. 1916 – mot avrustningen! – behandlade principiella frågor och fick mycket större utrymme än mensjevikerens. I maj 1916 redogjorde *Politiken* för den andra Zimmerwaldkonferensen i Kiental (utan någon svensk, men med en norsk deltagare – Olaussen, troligen författaren av artikeln). I enlighet med redaktören Ture Nermans inställning framhävdes vänsterflygelns roll och dess förstärkning jämfört med den första konferensen (*Politiken* 13.5). Klasskampen ”kommer att utmytna i en väldig strid för socialismens genomförande ... Endast socialismen kan medföra varaktig fred” (uppsatsens andra del i *Politiken* 16.5). Deltagarförteckningen inleds med bolsjeviker.

Bolsjevikerne svarade med beundran. Trots deras ”småborgerliga pacifism” spardes inte på lovord till de häktade ”stormfåglarna”. Zinovjeps andra artikel i *Stormklockan* slutade så: ”Liebknecht och Rühle i Tyskland, Muranoff och Petrowsky i Ryssland, Höglund och Hedén i Sverige, Maclean i England, som alla nu av regeringarna inburats för årtal framåt, de företräder den verkliga arbetarinternationalens idéer” (14.10). Kilbom och normannen Arvid Hansen deltog i den bolsjeviska artikelsamlingen *Sbornik social-demokrata* (Genève 1916, N2), deras bidrag översattes och kommenterades av Bucharin. Lenin ville gärna trycka också Lindhagen och Nerman, men detta blev inte av.²⁰ Fem ryska deporterade dumasocialister, dvs. bolsjeviker, glorifierades och hedrades med ett nytaget foto från Sibirien i *Politiken* (11.7). *Politikens* redaktör gillade förvisso högersocialisternas (ISB) möte i Haag, dock som ”ett första uppvaknande” från deras sida (T.Nerman 10 aug.). ”Zimmerwald är i detta nu Internationalens ledare ... Under Zimmerwalds borgkrigsstandart (kurs.AK) växer den tredje Internationalen upp” (22.8).

Det historiska året 1917 började med den revolutionsretorik man var van vid särskilt i ungdomsförbundets organ (se t.ex. teckningen och dikt i *Stormklockan* 6 jan.1917: man smider ett svärd för borgarnas ”hårda hjässa”). Man kunde vara säker på att vänstern skulle välkomna och välsigna budskapet om revolutionen i öst. Tack vare svenska socialdemokratiska minnen, dagböcker,²¹ senare forskning och populära framställningar²² känner man tillräcklig bra det starka och snabba genljud som de ryska marshändelserna fick i Sverige, hos både politikerna och folkmassorna, särskilt inom arbetarrörelsen. Memoarförfattaren Kilbom skriver: ”... Det är icke för mycket sagt, att praktiskt taget hela svenska folket jublade”. Fredrik Ström påstår (i ett Sverige 1942 omringt av ett segrande Stortyskland och dess vapenbröder): ”Ingen som icke upplevt den ryska marsrevolutionen 1917 kan göra sig en föreställning om dess effekt på världen, i all synnerhet inom demokratin och arbetarmassorna”.²³ Antalet samtida broschyrer i Sverige om den ryska revolutionen torde år 1917 ha varit större än i det övriga utlandet.²⁴

Den svenska liberala och socialistiska pressens eufori inför budskapet om revolutionen i Ryssland var allmän: *Dagens Nyheter* skilde sig inte mycket från arbetartidningar. Dock nyanserades värderingar och attityder’ snabbt; själva informationskällorna till *Social-Demokraten* å ena sidan och till *Politiken* och *Stormklockan* å andra skilde sig. I sin ledare (*Social-Demokraten* 17.3, tryckt också i hans valda verk) påpekade Branting revolutionens väsen som ett radikalt demokratiskt genombrott. Revolutionens betydelse var helt klar: detta var ett nytt 1789, dock med ”det stora sociala inslaget” från proletariats sida. Därför måste efter den politiska revolutionen följa den sociala, konfrontationen mellan arbetarna och bourgeoisin, bönderna och godsägarna, förutsade Branting träffande. Men nu vore det segerns och triumfens dag – ”demokratin triumferar i Ryssland efter dess Bastiljestorm”. Branting sympatiserade med den ryska sk. provisoriska regeringen: den ryska professorn Miljukoff (den nya borgerliga utrikesministern) var vida överlägsen den svenska professorn Hammarskjöld! Den syndikalistiska veckotidningen *Brand*s ledare den 24 mars liknade den brantingska, men var mera abstrakt; författaren undrade om revolutionen skulle få inflytande på tyskarna (*Brand* var som bekant rätt antitysk). Syndikalisternas organ fastställde resignerat: ”Här hemma ha vi ju systemet Hungerskiöld, men det får nog sitta i orubbat bo”. Den kända bilden av den svenska samhällspyramiden på titelsidan ledsagades av ett lovprisande av den direkta massaktionen och en retorisk fråga: *När kommer frihetens dag till Sverige?* Om några dagar offentliggjordes nyheten om Hammarskjölds länge efterlängtdade reträtt: till en viss grad den första utländska reaktionen på tsarväldets fall.²⁵

Politiken, det vill säga vänsteroppositionen i SAP, delade till att börja med den s.k. revolutionära försvarsstämningen, i själva verket moderat-socialistiska, allt mera härskande i Petrograd: nu gällde det att med vapen i hand försvara revolutionens erövringar emot ett reaktionärt Kejsartyskland. Dock förflyttades *Politikens*

ALEKSANDER KAN

intresse snabbt från den borgerliga *Duman* (15.3 – dess ordföranden Rodziankos bild) till arbetarpartierna (åter en bild av bolsjevikernas ”femman” i arrestantkläden – 16.3). C.N. Carlesons ledare den 16 mars hette *Början till slutet* och framhävde möjligheten av det tyska och ryska proletariats gemensamma kamp mot den preussiska militarismen och den ryska tsarismen. Bortfallet av den ryska ”frihetsfienden” träffar också de svenska aktivisterna, krigsdeltagandets förespråkare. Carlesons nästa ledare (*Politiken* 17.3) *Ryssland i stormsteg framåt* lovprisade precis som Brantings artikel det nyfödda ryska ”borgerligt-radikala programmet” och godkände Rysslands försvarskrig mot den tyska militarismen. ”Proletariats massenergi” behövs för att komplettera den politiska friheten med ”de sociala omgestaltningarna”. Dock en vecka senare skilde sig Carlesons uppskattning av den ryska revolutionen från Brantings: revolutionen kallades av Carleson för ”*Det stora fördömet*”, han skrattade ut eventuella *salongsrevolutioner* i själva Sverige och manade läsarna att ”*sätta oss som lärjungar vid det ryska folkets fötter*” (*Politiken* 24.3).

Stormklockan bekände färg ännu snabbare. Den 17 mars gav man utrymme i sina spalter för den avresande M. Boretzkijs (pseud. för M. Uritzki, senare *Tjekas* chef i Petrograd) stora öppna brev till Branting *Vi emigranter*. Förf. protesterade mot Brantings nedsättande omdöme om Zimmerwaldriktningen som en skapelse av emigranterna vilka har ”förlorat kontakten med de breda arbetarmassorna” i sina länder. Ryssen beskyllde Branting, Gustav Möller, Per Albin Hansson och deras parti för att ha ”bytt sina klassintressen mot de nationella, förrätt därmed sig själv, glömt sina uppgifter, behandlat sina beslut som papperslappar, slutit fred med våra svurna klassfiender” etc. Således inblandade sig de avresande ryska emigranterna direkt och djärvt i den svenska partistriden.

I *Politiken* den 19 mars (och en gång till den 22) underströk den ryska pseudonymen *Es-dek* i artikeln *Ryssland och Konstantinopel* Provisoriska regeringens annektonistiska natur, åberopade den bolsjevikiska historikern M. Pokrovskij och lovade: ”Vårt parti kommer att gå egna, självständiga proletära vägar”. Samma dag erkände även *Social-Demokraten* proletariats som den drivande kraften i revolutionen; ryska arbetare, förklarade Brantings tidning, har genom särskilda delegeradeförsamlingar ledningen av revolutionen. Dock var *Politikens* och *Social-Demokraten*s ryska arbetare ej identiska: samma dag trycktes i *SD* Brantings hälsningstelegram till ”Rysslands socialistiska arbetare”, adresserat till mensjeviken Tschaidse, ordförande i Petrograds nyfödda arbetare och soldatråd (*Sovjet*). Också den socialdemokratiska vänsterfraktionen i riksdagen sände *Sovjets* exekutivkommitté sin egen hälsning den 18 mars, vilken dock blev överlämnad i Petrograd till den bolsjevikiska ledamoten av Sovjeten Sjalpnikov. Denne betecknar telegrammet (och ett likartad norskt) i sina memoarer som den första utländska hälsningen fri från nationalism.²⁶

Den 20 mars tryckte *Politiken* på tittsidan en artikel *Borgare och arbetare i rörelsens utveckling* av Ludmila Stal – exilbolsjeviken (vid den tiden i Sverige) och Le-

nins korrespondent. Hon vederlade borgarpressens påståenden om borgarskapet som revolutionens organisatör. Borgarklassen vill endast organisera krigssegern, proletariatet kämpar för landets fullständiga demokratisering, för republiken och freden. Rakt emot Branting utmålades Tscheidse (som nyss inträtt i dumans exekutivkommitté) som en efterföljare på den belgiske socialpatrioten Vanderveldes vägar. "Branting och ententens borgarskap" skälldes ut av den ryska författarinnan. Visst förutspådde hon i likhet med Branting, att utvecklingen skulle gå "på samma vis som den stora franska revolutionen", dock "den slutliga utgången är given. Det ryska proletariatets jättekamp skall följas av andra lands proletariat ... " Artikelns framkallade protest från mensjevikernas företrädare i Stockholm Larin, som påpekade Tscheidses och hela hans fraktions internationalistiska inställning (detta stämde dock inte!), deras anslutning till Zimmerwald och solidaritetsförklaringen av Liebknecht och Luxemburg i maj 1916 med ryssarna (*Politiken* 23.3). I en redaktionell kommentar till tvisten försäkrade Nerman, att tidningen icke ville "blanda sig i ryska socialisternas inre stridigheter". Stals uppsats vore ingen ledare. "Politikens redaktion som Stockholms ungdomdemokrater och alla svenska socialister hyser den största vördnad för och stolthet över de ryska kamrater, som med så stora offer skänkt världen det nya fria Ryssland".

Ryska parti- och regeringsproklamationer kom relativt snabbt i svenska händer. *Social-Demokraten* fastställde med full rätt den 22 mars "det ansvar, vilket i dessa dagar påvilar den svenska pressen såsom den huvudsakliga nyhetsspridaren från Ryssland till Tyskland" och manade svenska tidningar "att så långt möjligt ge en klar och riktig bild av det som tilldrar sig i vårt stora ryska grannland" (22 mars). De svenska arbetarpolitikerna kom snabbare än socialisterna längre västerut underfund med olika ryska krafter och strömningar. Redan den 22 mars torde bilden av den ryska situationen ha börjat att klarna för såväl höger som vänster inom svensk arbetarrörelse.

I *Social-Demokraten* omtrycktes bolsjevikernas proklamation, egentligen CK's *Manifest till Rysslands medborgare* den 12 mars.²⁷ Manifestet kallade de upproriska att bilda en *revolutionär regering* och upprätta den *demokratiska republiken*. Redaktionen lugnade sina läsare: de ryska arbetarna och *dumaregeringen* (det vill säga de borgerliga) samarbetar redan, situationen stabiliseras, arbetet återupptas i Petrograd. "Lenins anhängare" utgjorde enligt *Social-Demokraten* en minoritet, i ledningen för Petrograds arbetare står en annan riktning – Tscheidse-Axelrodska (mensjeviker av centristisk riktning, inom kort Brantings personliga vänner). Detta stämde: Sovjet, dominerad av moderata socialister, hade inte skapat någon revolutionär regering, men överlät den högsta makten till den borgerliga Provisoriska regeringen, bildad av Duma-kommittén, och lovade regeringen sitt villkorligt stöd.

Samma dag trycktes i *Politiken* Lenins telegram från Schweiz å Centralkommitténs utländska ledamöten vägnar, adresserat till bolsjeviker på väg hem från

ALEKSANDER KAN

nordisk exil och till partikamrater i Petrograd: ”Vår taktik absolut misstroende. Intet understöd åt den nya regeringen, speciellt ej åt Kerenskij. Misstänksamhet. Proletariatets beväpnande enda garantin för omedelbara val för konstituerande nationalförsamlingen. Inga närmanden till de andra (borgerliga) partierna”. *Politikens* rubrik till telegrammet ljud: *Socialistiska vänsterns kamplinjer: ett väpnat proletariat*. SSV gillade uppenbart sina ryska partivänner.²⁸

De båda svenska socialdemokratiska partiriktningars anknäpning respektive inställning österut differentierades ännu mera i slutet av mars. Den 27 mars anlände en kurir från Petrograds *Sovjet* till Stockholm: en svenskkunnig bolsjevik Marie Stetskevitj (*alias* Stachova), utsänd faktiskt av Sovjets ledamot och partiets faktiska ledare i Petrograd, Sjlapnikov.²⁹ Kuriren fick med sig ”brev till svenska kamrater och till Lenin” (Sjlapnikovs ord). Hon skulle också informera exilbolsjevikerna i väst om läget i Ryssland och påskynda deras återvändande. Utan att nämna avsändaren trycktes Sjlapnikovs brev i *Politiken* 28 mars med rubriken *Ett revolutionsbrev till svenska oppositionen*. Sjlapnikov förklarade för Höglund och Ström: ”vårt parti binder sig ej utan förhåller sig fullt självständigt och är ej allierat med regeringen. Det går sin väg fram och sprider revolutionen vidare”. Man bad svenskarna att säga ”de tyska proletärerna att de också må resa sig till proletäriske protest, när de erfara att Hindenburg sänder trupper mot oss”. Till Branting överlämnade kuriren betalningen för en mindre penningskuld och hälsningar från bekanta mensjeviker. Intervjuerad av Branting och Kilbom gav fru Stetskevitj en bolsjevikisk bild av det skeddade. *Politiken* 28 mars beskrev hennes mission som de ryska zimmerwaldisternas – ”den starkaste makten inom den segrande ryska revolutionen” – bud till ”den på samma Zimmerwaldgrund stående svenska partivänstern”. *Politiken* framhävde först och främst hennes ord att revolutionen var ”en soldat-proletarisk revolution” (rubriken i tidningen). Detsamma gjorde *Social-Demokraten* dagen efter, dock preciserade redaktionen att ”vår ryska partivän” var ivrig anhängare av den leninska riktningen inom den ryska socialdemokratin.

Samtidigt löstes den svenska regeringskrisen. Både *Social-Demokraten* och *Politiken* jublade den 29 mars och knöt an händelserna i Sverige till en *vind som sopar fram i öster med orkanens kraft* (Branting) eller till *solen i öst* (Carleson).³⁰ Dock gisslade *Politiken* Branting och Rydén med ryska termer: de vill en liten korrekt kadettrevolution. ”Med mirakler utan blod? Med marionettprogram till tio kronor parketten”. Ententevänliga *Social-Demokraten* underströk Rysslands stigande krigsvilja, *enigheten rörande krigets fortsättande* (samma dag, ledare *Dagens Ryssland*). *Politiken* citerade istället ”vårt unga broderorgan *Pravda*” (i själva verket var *Pravda* fyra år äldre än *Politiken*) och dess *maning till förbrödring mellan skyttegravarna*. *Politiken* annonserade den 30 mars ett stort möte i *Auditorium* den 6 april: *Svensk hyllning för det nya Ryssland*. Å sin sidan annonserade *Social-Demokraten* istället den 31 mars mötet i Viktoriasalen samma kväll: *Förståelsen och fred mellan folken. Carl Lindhagen. Världsspråkstanke och freden*. Det större arbetarpar-

tiet deltog inte i mötet den 6 april (frånvaron märktes och beklagades av den liberala moskvatidningen *Utvo Rossii* 30.3/12.4 1917). Branting och hans tidning sysselsatte sig numera gärna med nationaliteternas – finnar, polacker, armerer – frihetssträvan och återgav gärna den ryska Provisoriska regeringens löften till dessa och varnade för tyska provokationer i Ryssland (falska flygblad *tryckta i Sverige eller i Tyskland* – *Social-Demokraten* 31 mars).³¹

Båda lägren inom svensk socialdemokrati förberedde resor österut: Branting och Rydén å ena sidan, riksdagsmannen Carl Vinberg och fil dr Hannes Sköld å den andra. Branting kom före, befann sig i Petrograd den 5 april (23 mars rysk kalender). Han torde ha varit den förste utländska partiledaren på den ryska revolutionens scen. Han fick därför samma kväll som den första utländska partiföreträdaren lägga en krans på revolutionsoffrens grav på *Marsovo Pole*. Branting mötte regeringsmedlemmar och partiledare, talade flera gånger i Sovjet och vid olika möten, intervjuades av journalister. Hans resa intresserade inte minst det svenska UD, där var man till exempel häpen över Brantings intervju till bolsjevikernas *Pravda* där svensken hade förespråkade en demokratisk fred mellan Ryssland och Tyskland.³² Efteråt visade sig intervjun vara Sjlapnikovs skapelse: ”den bestod av tendentiöst gjorda utdrag av Brantings uttalanden under en förtrolig sammankomst med arbetarrådets exekutivkommitté” (Höglund).³³ Hädanefter (*post hoc sed non propter hoc*) blev Branting bosjevikernas viktigaste svenska motståndare och Provisoriska regeringens främsta svenska förtroendeman.

Vinberg och Sköld skulle frambära till Sovjet i Petrograd ett svarsbrev från den socialistiska vänstern (tr. *Politiken* 31 mars). Brevet, författad i ”den nya Internationalens”, det vill säga Zimmerwalds anda, gav inget företräde åt något rysk arbetparti, vilket motsvarade SSV’s principiella inställning.

Medan *Social-Demokraten* numera gav något blygsammare utrymme åt de ryska nyheterna och medan den häktade anarkisten Ivar Oljelund i *Brand* 31 mars gav prov på såväl sin glädje som sin dåliga kännedom om de ryska tilldragelserna, gjorde särskilt *Stormklockan* sitt bästa för att sprida en revolutionär ”rysk” stämning i Sverige. Begeistringen blev för stark till och med för den annars ganska toleranta svenska censuren. Upplagan blev beslagtagen och omtryckt på grund av Kilboms ledare *Högern arbetar för revolutionen*. De strukna styckena luktade bolsjevism! Revolutionen skulle förberedas med utomparlamentariska medel, den stora massan av militären skulle på varje lägerplats utvecklas på samma sätt som i Ryssland. ”Och fråga är om vi icke också måste skapa en stående revolutionsarmé genom att beväpna oss. Arbetareklassen i vapen, beredd att med deras hjälp genomdriva sina krav – skulle icke det vara en makt att räkna med? Förvisso!” I samma nummer öppnade *O.V.g* en artikelserie om *ryska revolutionshjältar*, och den populära Kollontaj skrev under hemresan från Norge till Ryssland både om sina amerikanska intryck (*Anslutningen till Zimmerwald nästan allmän*) och om *Drivkrafterna i den ryska revolutionen*. ”Arbetarnas massaktion (kurs. av *Storm-*

ALEKSANDER KAN

klockans red.) i sin högsta form av en revolutionär resning” har genomförts i Ryssland, menade Kollontaj. Hon fördömde både de ryska socialpatrioterna och hennes beskyddare Branting (*de ryska vännerna till Hjalmar Branting*) och lovprisade *Zimmerwaldvännernas*, det vill säga bolsjevikernas, agitation och taktik. I enlighet med Lenins kända rekommendationer (omnämnda senast av Andrae)³⁴ lärde fru Kollontaj den svenska socialistiska ungdomen att sluta ”*vackla mellan opportunism och socialpatriotism å ena sidan och revolutionär internationalism å andra sidan*”.

I april instämde *Politiken* i *Stormklockans* radikala retorik. I den kända ledaren *Giv oss kriget* (2 april) kallade redaktören Nerman ”de klasskampen och revolutionen trogna vänsterriktningarna i alla land” ”ge signalen åt oss, att vi äntligen få börja vårt krig! (framhövd av red.) Även i Sverige är tiden kommen för massornas egen aktion utanför parlamentet”. En sådan nationell aktion skulle dock inte förbli ett isolerat försök: ”Utan gränsvävande internationell massaktion för den **internationella sociala revolutionen** är vår kamp hjälplös. Med en sådan aktion går den rakt på segern” (framhövd av red.). Med full rätt skiljer den svenska forskaren Werner Schmidt mellan dessa krav à la Liebknechts *Burgkrieg* och Lenins inbördeskrigsappell.³⁵ Dock förbiser därvid både Schmidt och hans recensent Lars Björilin att Lenin i sina råd till de svenska unga socialdemokraterna aldrig talade eller skrev om ett väpnat uppror i Sverige. Mina vänner förväxlar en principiell syn med en praktisk anvisning.

Dock torde det räcka med de anförda citaten. Aprilhändelserna – de omtalade svenska partibesöken i Petrograd och ännu mera leningruppens resa genom Sverige med vänstersocialisterna som värdar, talesmän och mindre sponsorer – betecknade ett nytt skede i samarbetet. Bolsjevikernas utlandsbyrå skapades i Stockholm, man började att hektografera (stencilera) sin bulletin *Russische Korrespondenz Prawda*, som senare omvandlades till en riktig tidskrift – med vänstersocialdemokraten Grimlund som ansvarig utgivare. Den Internationella socialistiska Bern-kommissionen ISK överflyttades från Bern till Stockholm och fick faktisk en blandad svensk-rysk sammansättning: bolsjevikerna Radek satt både i den nämnda byrån och i kommissionen, dessutom blev han *Politikens* medarbetare. Emellertid utvecklades som sagt Brantings samarbete med bolsjevikerna: det förbereddes i Stockholm en internationell socialistisk fredskonferens, bolsjevikerna och socialistrevolutionärer sände sitt folk till Stockholm. Petrograds Sovjet utgav sammastädes sedan juni sin stencilerade informationsbulletin vilken också fick en svensk ansvarig för utgivningen.

Nu ber jag läsaren själv att jämföra innehållet i uppsatsen med en följande citat i Lars Björilins recension av Werner Schmidts nämnda avhandling. Det förelåg ”*överhuvudtaget inga idémässiga beröringspunkter mellan Lenin och de svenska vänstersocialisterna. I ett idémässigt och strategiskt politiskt perspektiv har Werner Schmidt utan tvivel rätt. Men man måste ändå konstatera faktum att bolsjevikerna sökte kontakter med den svenska vänstern för att skapa replikpunkter för sin verksamhet ...*

Lenin var en ensam man konstaterar Werner Schmidt".³⁶ Björlin skulle starkare markera sitt avståndstagande från Schmidts i det här fallet uppenbart felaktiga påståenden. Dessa vederläggas av samtliga tillgängliga källor. Visst var det inom kort (i maj) födda SSV inte något kommunistiskt parti, visst förblev till och med dess marxistiska ledare inga upprorsmakare, ännu mindre Lenins trogna efterbildare. Trots detta utvecklades under debatt och samarbete flera idémässiga beröringspunkter. En äkta vänskap växte fram, svenskarna fick en tidig inblick i bolsjevikernas taktik och mentalitet. Visst förblev Höglund, Nerman och Ström i alla fall före Oktoberrevolutionen zimmerwaldister, det vill säga centrister eller i ryska dimensioner vänstermensjeviker. Dock sympatiserade vänstern i SSV allt mera med bolsjevikerna och identifierade sig med dessa av följande orsaker: 1/ bägge hyste en absolut radikal internationalism, 2/ bägge utgjorde vänsterflygeln i sina länders socialiströrelse, 3/ och viktigast: utsikterna för en fredlig revolution i Sverige berodde (ungefär som år 1793 eller år 1848) på den europeiska revolutionens vidareutveckling, vilken då drevs fram nästan bara av bolsjevikerna. Därför blev inom kort Lenin och Trotskij, ej Tschaidze, Axelrod eller Martov den svenska vänsterns hjältar.³⁷ Här föregriper dock förf. sina ytterliga studiers resultat.

Noter

- 1 Relationerna mellan den ryska och svenska arbetarrörelsen utgör ett kärt ämne inom den svenska, ryska och även internationella forskningen. Genombrottet kom med engelsmannen Michael Futrell, sv. *Underjordiskt i Norden*, 1963. För att spara utrymmet, avstår förf. från en litteraturoversikt – eventuellt en ny uppsats – och nämner föregångarna i ett konkret sammanhang.
- 2 Z.Höglund, *Järnhälen. Antimilitaristiska tal i andra kammaren*, 1916, s. 34.
- 3 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek Stockholm (längre fram ARAB), Ture Nermans samling 3:6.
- 4 Aleksandr Sjlapnikov, *Kanun semnadsatogo goda*, Moskva 1992, s.67–69.
- 5 Fr.Ström, *Rebellerna*, d.4, s.102, 1980.
- 6 Lenin, *Polnoe sobranie sotjinenij*, band 26, Moskva 1961, s.11–118, 126–127; band 49, Moskva 1964, s.490 (red.not).
- 7 H.Björkegren, *Ryska posten. De ryska revolutionärerna i Norden 1906-1917*, 1985. Tyvärr recenserades boken aldrig av en fackhistoriker. Typiskt för Sverige.
- 8 Kollontajs handskrivna minnen i *Rossijskij centr chranenija i izutjenija dokumentov novejshej istorii (RCCChIDNI)* fond 134, opis 1, delo 112, list 5 baksida; hennes dagbok från 1915 tryckt i: Alexandra Kollontaj, *Jag har levt många liv*, Moskva Göteborg 1974. ss.142 o.f.
- 9 O.Samuelsson, *Tio års kamp*, 1927, s.25–26; S.Linderot, *Svensk arbetarrörelse i brytningstid. Tal och skrifter i urval*, 1949, ss.31, 163; Knut Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige. Andra boken*, 1963, s.167–169; Per-Olov Zennström, *Bidrag till partihistoria*, Brev 1 och 2, s.20, 1972. För det första, ville man förminska SKP's marxistiska mognad under de egna mot-

ALEKSANDER KAN

- ståndarnas (Höglunds, Ströms, Kilboms) ledartid; för det andra förtegg man gärna sin närhet till och beroende av senare sovjetryska oppositionspolitiker, Lenins resp. Stalins motståndare Kollontaj, Sjlapnikov, Pjatakov, Radek och inte minst Bucharin.
- 10 Se mera i A.Kan, *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarörelsen*, 1991 (utförligare på tysk *Nikolaj Bucharin und die skandinavische Arbeiterbewegung*, Mainz 1993).
 - 11 Från oktober 1915 till februari 1916 var han i Ryssland.
 - 12 se *Den svenska Dreyfusprocessen*, Stockholm 1916, ss.311–312.
 - 13 Byla li otkrovennoj ispoved? Materialy partijnoj tjestki NI Bucharina v 1933 g. *Voprosy istorii KPSS* 1991, N3, s.42–43. Sneda parenteser här och längre fram tillhör mig – AK. Sjlapnikovs skriftliga hälsningsanförande å Lenins vägnar inför kongressen har bevarats (se Sjlapnikov, *Kanun semnadsatogo goda*, Moskva 1992, s.9).
 - 14 Se mera i min *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen*, ss.21–23,33–36.
 - 15 Werner Schmidt, *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum*, 1996, ss.134, 148; Lars Björlin i *Arbetshistoria* N 80–81, s.38–40 (1997).
 - 16 Karl Kilbom, *I hemligt uppdrag*, 1954, s.112.
 - 17 Ibidem.
 - 18 *Politiken* 23.5, 15.7 (av stockholmaren Boris/Bernhard Mehr), 22.8.1916.
 - 19 *Politiken* 25.7, 5.8, 14.9 1916.
 - 20 Kollontaj till Nerman i 1916 – T.Nermans samling, ARAB.
 - 21 Fredrik Ström, *I stormig tid*, 1942; Ture Nerman, *Allt var rött*, 1950; Zäta Höglund, *Revolutionernas år 1917-1921*, 1956; Erik Palmstierna, *Orostid II 1917-1919. Politiska dagboksanteckningar*, 1953.
 - 22 Höglund, *Hjalmar Branting och hans livsgärning*, d.2, 1929; Bäckström, op.cit.; Carl Göran Andrae, *La révolution russe de 1917 et l'opinion publique en Suède, L'opinion publique européenne devant la Révolution russe de 1917*, Paris 1968, p.207–211; Sigurd Klockare, *Svenska revolutionen 1917-1918*, 1967; Hans Nyström, *Hungerupproret 1917*, 1994; Andrae, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918*, 1998. Utländsk forskning: Aleksander Kan, *Novejsjaja istorija Sjvecii*, Moskva 1964, s.43–61; Jan Peters, *Branting und die schwedische Sozialdemokratie*, Berlin DDR, 1975, S.90–100; Steven Koblik, "Between reform and revolution", *Scandia*, band 42, s.115–132, 1976.
 - 23 Kilbom, *I hemligt uppdrag*, s.138; Ström, *I stormig tid*, s.193.
 - 24 Tyvärr saknas det fortfarande en studie om den bild man i Sverige 1917 gjorde sig av händelserna i Ryssland och om de första svenska försök till deras analys. Revolutionstiden berörs inte av K.Gerner, *Sovjetunionen med svenska ögon, Väst möter öst: Norden och Ryssland genom tiderna*, 1996, s.307–333.
 - 25 Se även Z.Höglund, *Hjalmar Branting och hans livsgärning*, d.2, s.130–131; Lennart K. Persson, *Syndikalismen i Sverige 1903-1922*, 1975, s.164.
 - 26 A.Sjlapnikov, *Semnadsatj god*, Moskva 1992, s. 431.
 - 27 Tryckt i det första numret av den numera legala *Pravda* 5(12) mars 1917. En bra svensk översättning för övrigt.
 - 28 Lenin, *Polnoe sobranie sotjinenij*, band 31, Moskva 1962, s.7; Lenins insändare till *Volksrecht* (Zürich), tryckt däri först 29.3.1917, rättar felet i flera tidningspublikationer, också i den svenska: val till Petrograds stadsduma, ej till konstituerande församling. Vidare saknades i

LENIN, BRANTING OCH HÖGLUND

originalet ordet *borgerliga*. Se Lenin, *sammastädes*, s.8 översättning från tyska); W.Lenin, *Werke*, Band 23, Berlin 1957, S.307 (tysk original).

- 29 Sjlapnikov, op.cit., p.443 o.f. Felaktigt kallad *Stachova* av Kilbom (*På hemligt uppdrag*, s.137).
- 30 WM Carlgren torde ha dämpat effekterna av händelserna i Ryssland i sin förträffliga studie: *Ministären Hammarskjöld. Tillkomst. Söndring. Fall. Studier i svensk politik 1914-1917*, 1967.
- 31 Ett ryskspråkigt flygblad som spreds av den tyska arméledningen vid fronten och faksimilerats av *Social-Demokraten*, omnämns i Sjlapnikovs *Semnadsatjy god*, s. 409.
- 32 UD 1902, 6A 35c, vol.277/1, Riksarkivet Stockholm. "Samtal med Branting" av Sjlapnikov i *Pravda* 8.4 1917.
- 33 Höglund, *Hjalmar Branting*, del 2,s.133.
- 34 Andrae, op. cit.,p.94.
- 35 Schmidt, op.cit., kap.VI.
- 36 Björlin, op.cit.,p.40.
- 37 Förf. tackar Carl Göran Andrae för språkredigeringen. Framförda åsikter är dock helt och hållet mitt ansvar.